

สารนิพนธ์การฝึกหัดและถวาย (๕๐๖) โสณ

ธธ. ศิวพระพราน

นางไพฑูรย์ เข้มแข็ง

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาจากหลักสูตรปริญญาโท สาขาวิชาศิลปศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏ

ภาควิชาภาษาอังกฤษ

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. 2537

ISBN 975-584-088-2

ลิขสิทธิ์สงวนโดยบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

I14049556

KHON TRADITION IN RAMA PRACTICE
AND PERFORMANCE

MR. PAITON KHAEMKHANG

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

For the Degree of Master of Arts

Department of Dance

Graduate School

Chulalongkorn University

1995

ISBN 974-584-088-2

หัวข้อวิทยานิพนธ์

จารีตการฝึกหัด และการแสดง โขนของตัวพระราม

โดย

นายไพฑูรย์ เข้มแข็ง

ภาควิชา

นาฏยศิลป์

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ รองศาสตราจารย์ ดร.สุรพล วิรุฬห์รักษ์

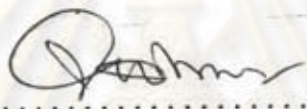
อาจารย์ที่ปรึกษา วิทยานิพนธ์ร่วม อาจารย์อุดม อังศุธร

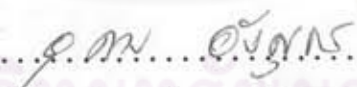
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญามหาบัณฑิต

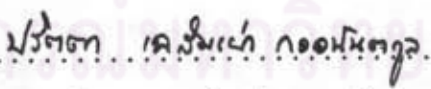

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(ศาสตราจารย์ ดร.ถาวร วัชรวิทย์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(อาจารย์จรรยาณง แสงวิเชียร)

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(รองศาสตราจารย์ ดร.สุรพล วิรุฬห์รักษ์)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(อาจารย์อุดม อังศุธร)

..... กรรมการ
(ดร.ปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พรสนอง วงศ์สิงห์ทอง)

ไพฑูรย์ เข้มแข็ง : จารีตการฝึกหัดและการแสดงโขนของตัวพระราม (KHON TRADITION IN RAMA PRACTICE AND PERFORMANCE) อ.ที่ปรึกษา : รศ. ดร. สุรพล วิรุฬห์รักษ์ และ นายอุดม อังสุธร, 353 หน้า. ISBN 975-584-088-2

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาจารีตการฝึกหัดและการแสดงโขนของตัวพระราม นับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ปรากฏว่าไม่มีหลักฐานเด่นชัดแสดงให้เห็นจารีตการฝึกหัด และการแสดงโขนของตัวพระราม ว่ามีองค์ประกอบสำคัญอะไรบ้าง ดังนั้นเรื่องนี้จะน่าสนใจและเป็นประโยชน์สมควรมีการวิจัย

วิธีวิจัยใช้การสัมภาษณ์ทางลึกจากผู้ทรงคุณวุฒิ จากการสังเกตการณ์ และจากประสบการณ์ของผู้วิจัย ซึ่งได้รับการฝึก ได้แสดง และเป็นครูฝึกตัวพระรามมากกว่า 30 ปี

ผลการวิจัยพบว่า ผู้ที่จะรับการฝึกหัดและแสดงเป็นตัวพระรามได้อย่างมีคุณภาพ จะต้องผ่านจารีตในการฝึกหัดอย่างมีขั้นตอนและมีความรู้ความเข้าใจอย่างถูกต้องไปนี้คือ บุคลิกลักษณะที่เหมาะสมกับตัวพระราม ผ่านการฝึกหัดเบื้องต้นอย่างมีประสิทธิภาพ สามารถรำเพลงซ้ำปี รำเพลงหน้าพาทย์ รำตรวจพล รู้กระบวนการวิธีรับและชั้นลอย ตลอดจนการตีบท ใช้บท ได้อย่างถูกต้องตามแบบแผน และจะต้องรู้จารีตในการใช้เวที ฉาก และอุปกรณ์อื่นๆ

งานวิจัยนี้จะสามารถนำไปใช้เป็นแนวทางสำหรับการฝึกหัด และการแสดงเป็นตัวพระราม และตัวพระอื่นๆอีกด้วย

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาควิชา.....นาฏยศิลป์.....
สาขาวิชา.....นาฏยศิลป์.....
ปีการศึกษา.....2536.....

ลายมือชื่อนิสิต.....
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....อ.ดร. อังสุธร.....

C580036 : MAJOR THAI DANCE
KEY WORD: TRADITION / RAMA / KHON

PAITON KHAEMKHAND : KHON TRADITION IN RAMA PRACTICE AND PERFORMANCE
: THESIS ADVISOR : ASSO. PROF. SURAPONE VIRULRUK, Ph.D. AND MR.UDOM
AUNGSUTHON 353 pp. ISBN 975-584-088-2

This thesis aims at studying the traditional training and performance of Rama character in Khon masked play. Since there has been no evident or document which clearly described the training and performance traditions of Rama especially indicating various important elements. Therefore this subject is interesting and worth while to do research.

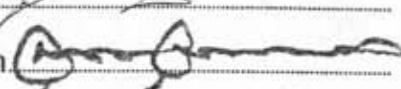

Research methodology is to have depth interviews with experts, to observe and glean from experience of the researcher who has been trainee, performers and teacher of Rama character for more than thirty years.

The research findings indicate that the qualified trainee and would be performer for Rama has to go through training tradition step by step and he must have knowledges and skills as the followings. He must have the personality suitable to be Rama. He must be trained efficiently with basic technique. He must be able to perform dance Chapi, Na pat and troop reviewing. He has to know martial arts choreography and dance mudra up to the standard master pattern. And he has to understand the tradition of stage blocking, scenery and properties.

This research can be utilised as a direction for training and performing Rama character as well as for other male roles.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาควิชา..... นาฏยศิลป์.....
สาขาวิชา..... นาฏยศิลป์ไทย.....
ปีการศึกษา..... 2536.....

ลายมือชื่อนิสิต.....
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม.....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความอนุเคราะห์อย่างยิ่งจากบุคคลหลายท่าน ได้แก่ รองศาสตราจารย์ ดร.สุรพล วิรุฬห์รักษ์, ดร.ปริตตา เฉลิมเผ่า กอนันทกุล และอาจารย์อุดม อังสุธร ได้กรุณาเป็นอาจารย์ที่ปรึกษา ให้ความรู้ทางวิชาการ และสละเวลาอันมีค่า ให้คำแนะนำข้อคิดเห็นในการแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ด้วยความเอาใจใส่ด้วยดีตลอดมา รวมทั้งอาจารย์ ดร.พรสนอง วงศ์สิงห์ทอง และอาจารย์ชนัย วรรณะลี ที่ได้ให้คำแนะนำเกี่ยวกับการทำวิทยานิพนธ์ครั้งนี้

นอกจากนี้ขอขอบพระคุณ อาจารย์จรรยา นงแสงวิเชียร คณาจารย์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อีกทั้งครู อาจารย์ เพื่อนข้าราชการวิทยาลัยนาฏศิลป์ และกองการสังคีต กรมศิลปากร และอีกหลายท่านที่มีได้กล่าวนาม ซึ่งให้ความอนุเคราะห์ข้อมูลตลอดจนความร่วมมือช่วยเหลือด้วยดีเสมอมา ทาให้ผู้วิจัยรู้สึกเป็นพระคุณอย่างยิ่ง จึงใคร่ขอขอบพระคุณทุก ๆ ท่านมา ณ โอกาสนี้

ท้ายสุด งานวิจัยฉบับนี้อาจจะนับเป็นงานวิจัยแนวใหม่ คือ เป็นการศึกษา ค้นคว้าทางด้านนาฏศิลป์ไทย แล้วรวบรวมขึ้นมาเขียนเป็นงานวิจัย นับว่ามีอุปสรรคมากมาย ในด้านการค้นคว้าข้อมูล เพราะงานทางด้านนาฏศิลป์ไทย ไม่ค่อยมีข้อมูลอ้างอิงเป็นตำราไว้ ข้อมูลหลักจะได้มาจากการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านนาฏศิลป์ และจากประสบการณ์ของผู้วิจัย ผู้วิจัยมีความประสงค์จะนำงานวิจัยนี้ไปเป็นแนวทางสำหรับผู้ที่จะแสดงเป็นตัวพระราม และผู้สนใจมิได้มุ่งเน้นว่าจะต้องยึดถือเป็นหลักเกณฑ์หรือแบบอย่างต้องปฏิบัติตามเป็นสำคัญ หากงานวิจัยนี้เป็นประโยชน์เพียงน้อยนิดต่อการศึกษา ผู้วิจัยขออุทิศความดีให้แก่พระคุณของครูบาอาจารย์บิดามารดา ที่อบรมสั่งสอนและทุก ๆ ท่านที่เป็นกำลังใจ ให้ความสำเร็จของงานชิ้นนี้

บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ	ฉ
สารบัญตาราง	ช
สารบัญภาพ	ซ

บทที่

1	บทนำ	1
	- ความเป็นมา และความสำคัญของปัญหา	1
	- วัตถุประสงค์ของการวิจัย	4
	- ขอบเขตของการวิจัย	4
	- วิธีดำเนินการวิจัย	4
	- ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	8
	- คำนียามศัพท์ในการวิจัย	8
2	ประวัติ ความเป็นมาของพระราม	9
	- ประวัติพระรามในวรรณคดี	9
	- ลักษณะและบทบาทของพระราม	22
	- บทบาทของพระราม	22
3	จารีตในการฝึกหัดตัวพระราม ในวิทยาลัยนาฏศิลป์	30
	- ประวัติโรงเรียนนาฏศิลป์ และการฝึกหัดในยุคแรก	30
	- หลักสูตรการฝึกหัดระชนพระ	35
	- การคัดเลือกผู้ที่จะฝึกหัดระชนเป็นตัวพระ	39

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
- การคำนับครู	42
- ประเพณีไหว้ครู	44
- การฝึกหัดเบื้องต้น	47
- ประโยชน์ และสิ่งที่ได้รับจากการฝึกหัดเบื้องต้น และการรำเพลงช้า เพลงเร็ว	72
- การจับ และการแก้ไขท่ารำ	75
- การฝึกปฏิบัติทริยาอาการทั่วไปของตัวพระ	78
- การคัดเลือก และการฝึกหัดตัวพระราม	80
- อุปนิสัยของผู้แสดงเป็นพระราม.....	83
4 จารีตในการแสดงโขนของพระราม	88
- การรำเพลงช้าปี	88
- เพลงหน้าพาทย์	109
- ประเภทของเพลงหน้าพาทย์	110
- การรำเพลงหน้าพาทย์บาทสกุณี	118
- วิธีรำเพลงบาทสกุณี	120
- เพลงเชิดฉิ่ง สรทนาง	135
- การรำเพลงตระบรรทมไพรี	158
- การรำตรวจพล	163
- วิธีการรำตรวจพลของพระราม และพระลักษมณ์	164
- การรบ และขึ้นลอย	211
- การจัดทัพ	211
- ขั้นตอนในการรบ	216
- การทำรบ	216

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
- การหย่าทัพ	243
- การขึ้นลอย	249
- การตีบท.....	251
- การตีบทประกอบคำร้อง	257
- การตีบทประเภทคำพาทย์ และ เจรจา	257
- การตีบทประกอบเพลงหน้าพาทย์	258
- การตีบทประเภทดำเนินเรื่อง หรือบรรยายความ	258
- การตีบทประเภทคำนิ่ง	259
- การตีบทประเภทแสดงอารมณ์ภายใน	260
- การฝึกการตีบท	261
- การฝึกอิริยาบถของตัวพระ	262
จารีตพระรามในการแสดงโขนเป็นชุดเป็นตอน	284
5 จารีตเกี่ยวกับส่วนประกอบของการแสดง	289
- เวที และฉาก	289
- เครื่องแต่งตัวพระราม	306
- วิธีแต่งตัวพระราม	311
- อุปกรณ์การแสดง	330
6 สُرูป และข้อเสโนณะ	344
บรรณานุกรม	349
ประวัติผู้เขียน	353

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	เปรียบเทียบหลักสูตร เนื้อหาการเรียนการสอน นาฏศิลป์ชั้นพระ	35
2	เปรียบเทียบเกณฑ์ในการพิจารณาคัดเลือกตัวพระราม และพระลักษมณ์	81
3	แผนผังการจัดทัพฝ่ายพลับพลาในการเคลื่อนพลไปกรุงลงกา ในการ แสดงโฉนตพระรามยกพลข้ามสมุทร	207
4	การจัดทัพของฝ่ายพระราม	291
5	การแบ่งพื้นที่บนเวทีโซนหน้าจอ	295
6	ตำแหน่งการตั้งพลับพลาของฝ่ายพระรามในการแสดงโฉนตหน้าจอ..	296

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	การตบเข้า	48
2	การถองสะเอว	50
3	การเดินเสา	52
4	การถีบเหลี่ยม	54
5	การหักข้อมือ และตัดแขน	56
6	วิธีตัดข้อมือ และนิ้วมือ	58
7	วิธีตัดมือ และแขน	59
8	วิธีตัดมือ และแขน	60
9	การกระดกเสี้ยว (ในลักษณะนั่ง)	62
10	การกระดกเสี้ยว (ในลักษณะยืน)	63
11	ทำรำเพลงช้า ทำที่ 1	67
12	ทำรำเพลงช้าทำไหว	68
13	ทำรำเพลงช้าทำกรายขึ้นท่า	69
14	การนั่งเตียงพระราม	93
15	การรำเพลงช้าปี ทำที่ 1	94
16	การรำเพลงช้าปี ทำที่ 2	95
17	การรำเพลงช้าปี ทำที่ 3	96
18	การรำเพลงช้าปี ทำที่ 4	97
19	การรำเพลงช้าปี ทำที่ 5	98
20	การรำเพลงช้าปี ทำที่ 6	99
21	การรำเพลงช้าปี ทำที่ 7	100

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
22	การรำเพลงซำปี ท่าที่ 8	101
23	การรำเพลงซำปี ท่าที่ 9	102
24	การรำเพลงซำปี ท่าที่ 10	103
25	การรำเพลงซำปี ท่าที่ 11	104
26	การรำเพลงซำปี ท่าที่ 12	105
27	การรำซำปีแบบนาซำท่า	107
28	การรำนาทสกุณี ท่าที่ 1	120
29	การรำนาทสกุณี ท่าที่ 2	121
30	การรำนาทสกุณี ท่าที่ 3	122
31	การรำนาทสกุณี ท่าที่ 4	123
32	การรำนาทสกุณี ท่าที่ 5	124
33	การรำนาทสกุณี ท่าที่ 6	125
34	การรำนาทสกุณี ท่าที่ 7	126
35	การรำนาทสกุณี ท่าที่ 8	127
36	การรำนาทสกุณี ท่าที่ 9	128
37	การรำนาทสกุณี ท่าที่ 10	129
38	การรำนาทสกุณี ท่าที่ 11	130
39	การรำนาทสกุณี ท่าที่ 12	131
40	เชิดฉิ่งสรทนาง ท่าหยีบสร	136
41	เชิดฉิ่งสรทนาง ท่าปلوبสร	136
42	เชิดฉิ่งสรทนาง ท่าที่ 1	137
43	เชิดฉิ่งสรทนาง ท่าที่ 2	138
44	เชิดฉิ่งสรทนาง ท่าที่ 3	139
45	เชิดฉิ่งสรทนาง ท่าที่ 4	140

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
46	เข็ดฉิ่งสรทง ทำที่ 5	140
47	เข็ดฉิ่งสรทง ทำที่ 6	141
48	เข็ดฉิ่งสรทง ทำที่ 7	142
49	เข็ดฉิ่งสรทง ทำที่ 8	143
50	เข็ดฉิ่งสรทง ทำที่ 9	144
51	เข็ดฉิ่งสรทง ทำที่ 10	145
52	เข็ดฉิ่งสรทง ทำที่ 11	146
53	เข็ดฉิ่งสรทง ทำที่ 12.....	147
54	เข็ดฉิ่งสรทง ทำที่ 13	148
55	เข็ดฉิ่งสรทง ทำที่ 14	149
56	เข็ดฉิ่งสรทง ทำที่ 15.....	150
57	เข็ดฉิ่งสรทง ทำที่ 16	151
58	เข็ดฉิ่งสรทง ทำที่ 17	152
59	เข็ดฉิ่งสรทง ทำที่ 18.....	153
60	เข็ดฉิ่งสรทง ทำที่ 19	154
61	เข็ดฉิ่งสรทง ทำที่ 20	155
62	เข็ดฉิ่งสรทง ทำที่ 21.....	156
63	ตระบรมไพร ทำที่ 1 ทำหัว	158
64	ตระบรมไพร ทำที่ 2	159
65	ตระบรมไพร ทำที่ 3	159
66	ตระบรมไพร ทำที่ 4	160
67	ตระบรมไพร ทำที่ 5	160
68	ตระบรมไพร ทำที่ 6	161
69	ตระบรมไพร ทำที่ 7	161

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
70	ตระเบกรมไพธ ทำที่ 8	162
71	ตระเบกรมไพธ ทำที่ 9	162
72	การถือสร	166
73	ฉาก 1 ทำเดิน	167
74	ฉาก 1 ทำที่ 2 ทำราราย	168
75	ฉาก 1 ทำท้าวฉาก	169
76	ฉาก 1 ทำที่ 4	170
77	ฉาก 1 ทำที่ 5	171
78	ฉาก 1 ทำที่ 6	172
79	ฉาก 1 ทำที่ 7	173
80	ฉาก 1 ทำที่ 8	174
81	ฉาก 1 ทำที่ 9	175
82	ฉาก 1 ทำที่ 10	176
83	ฉาก 1 ทำที่ 11	177
84	ฉาก 1 ทำที่ 12	178
85	วิธีถือพระขรรค์ แบบที่ 1	179
86	วิธีถือพระขรรค์ แบบที่ 2	180
87	ฉาก 2 ทำเดิน	181
88	ฉาก 2 ทำราราย	182
89	ฉาก 2 ทำที่ 3 (ทำมอง)	183
90	ฉาก 2 ทำที่ 4	184
91	ฉาก 2 ทำที่ 5	185
92	ฉาก 2 ทำที่ 6	186
93	ฉาก 2 ทำที่ 7	187

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
94 ฉาก 2 ท่าที่ 8	188
95 ฉาก 2 ท่าที่ 9	189
96 ฉาก 2 ท่าที่ 10	190
97 ฉาก 3 ท่าที่ 3	191
98 ฉาก 3 ท่าที่ 4	191
99 ฉาก 3 ท่าที่ 5	193
100 ฉาก 3 ท่าที่ 6	194
101 ฉาก 3 ท่าที่ 7	195
102 ฉาก 3 ท่าที่ 8	196
103 ฉาก 3 ท่าที่ 9	197
104 การจัดทัพรูปพยัคชนามพยุหะ	200
105 การจัดทัพรูป สีหนามพยุหะ	201
106 การจัดทัพเป็นรูป นาคนาม	202
107 การจัดทัพเป็นรูป ครุฑพยุหะ	203
108 การจัดทัพเป็นรูป เสนาะพยุหะ	204
109 บัองหน้าลักษณะที่ 1	214
110 บัองหน้าลักษณะที่ 2	215
111 ท่าเม็กแล้ว	217
112 ท่าตัวเรา	218
113 ท่าจ่า	219
114 ท่า "เจ้า"	220
115 ท่า "ตาย"	221
116 การนุ่งผ้าท่าที่ 1	222
117 การนุ่งผ้าท่าที่ 2	222

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
118	ฉายสรท่าที่ 1	223
119	ฉายสรท่าที่ 2	224
120	ฉายสรท่าที่ 3	225
121	ฉายพระขรรค์ท่าที่ 1	226
122	ฉายพระขรรค์ท่าที่ 2	226
123	ฉายพระขรรค์ท่าที่ 3	227
124	ท่ารบไม้หนึ่งท่าที่ 1	228
125	ท่ารบไม้หนึ่งท่าที่ 2	229
126	ท่ารบไม้หนึ่งท่าที่ 3	230
127	ท่าเงื้อ	231
128	ท่าออก	232
129	ท่ารบไม้ 2 ท่าที่ 1	233
130	ท่ารบไม้ 2 ท่าที่ 2	234
131	ท่ารบไม้ 2 ท่าที่ 3	235
132	ท่าขึ้นลอยพิเศษ	236
133	ท่าลอยหนึ่ง	238
134	ท่าลอยสอง	239
135	ท่าลอยสาม	240
136	ท่าลอยสูง ท่าที่ 1	241
137	ท่าลอยสูง ท่าที่ 2	242
138	ท่าพลาดท่าที่ 1	245
139	ท่าพลาดท่าที่ 2	246
140	ท่าหนีฉาก	247
141	ท่ายืนของตัวพระ	262

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
142	ท่าเดินตัวพระ	263
143	ท่าเดินรศก	264
144	การนั่งพับเพียบบนเตียง	265
145	การนั่งคุกเข่า	266
146	การนอนลักษณะที่ 1	267
147	การนอนลักษณะที่ 2	268
148	การนอนลักษณะที่ 2 (ไม่มีหมอนขวาน)	269
149	การนอนลักษณะที่ 3	262
150	ท่าไหว้ข้าง	270
151	ท่าไหว้มือ	271
152	การตีบท ขอหรือเชิญ	272
153	การตีบท ไป	273
154	การตีบท มา	274
155	การตีบท รัก	275
156	การตีบท เกิด	276
157	การตีบท ตาย	277
158	การตีบท อาย	278
159	ภาพการแสดงโรชนหน้าจ่อ	294
160	การปะทะทัพนการแสดงโรชนฉาก	297
161	ภาพการแสดงโรชนฉาก	298
162	ภาพการแสดงโรชนหน้าไฟ	302
163	เครื่องแต่งกายพระราม	304
164	การจับผ้า	311
165	ผ้าที่จับจับ และกลิ้ง 2 คีบ	312

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
166	ผู้แตงนุ่งผ้ายก และรวมมือจับผ้าข้างหน้า	316
167	หันหลังกลิ้งกัน	316
168	จับจับด้านข้าง 3 จับ	317
169	จับผ้าด้านหน้า	318
170	สอดจับไปด้านหลัง	319
171	ปล่อยจับด้านหน้า	320
172	ปล่อยหางหงส์ด้านหลัง	321
173	ใส่ทางห้อยหน้า	322
174	รัดเสื้อ และคาดรัดสะเอว	323
175	การใส่เครื่องประดับ	325
176	หางหงส์ด้านหลัง	326
177	การแต่งกายพระรามออกบวช	328
178	การแต่งกายพระรามออกบวชในการแสดงโขนของรัชกาลที่ 6	329
179	ภาพ การขึ้น-ลง จากเตียง และราชรถ	332
180	ภาพการฝึกหัดเบื้องต้น นักเรียนโขนพระ	340
181	ภาพการฝึกหัดการแสดงโขนกลางแปลง	343

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย